

УДК 94(477.8):355.316“1945”

*Василь ІЛЬНИЦЬКИЙ***ВИКОРИСТАННЯ АГЕНТУРНО-БОЙОВИХ ГРУП У
КАРПАТСЬКОМУ КРАЇ ОУН (1945–1954)**

На підставі невідомих і маловідомих документів розкрито один із методів боротьби радянських репресивно-каральних органів проти українського визвольного руху – використання агентурно-бойових груп (спецгруп). З'ясовано основні принципи організації та особливості діяльності спецгруп. Виявлено, що їхніми головними завданнями стали не лише фізичне знищення чи захоплення підпільників, їхніх ліній зв'язку, кореспонденції, крижок, але й дискредитація цілого руху в очах місцевого населення. Вперше висвітлено кількісні показники матеріальних ресурсів, спрямованих на стимулювання ефективної роботи АБГ.

Ключові слова: агентурно-бойові групи, агенти, Карпатський край ОУН.

Репресивно-каральні радянські органи використовували різні форми і методи у боротьбі із українським визвольним рухом. З-поміж найбільш ефективних виявилися спеціальні агентурно-бойові групи (АБГ). Використання АБГ частково висвітлене в узагальнюючих працях з історії ОУН і УПА. Вперше проблеми функціонування АБГ на серйозний науковий рівень підняв Іван Білас¹. Опублікував низку засекречених документів і Володимир Сергійчук². Про використання спецгруп писали Анатолій Кентій, Юрій Киричук, Анатолій Русначенко, Юрій Шаповал³.

¹ Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953. Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз: у 2-х кн. / І. Білас. – Київ: Либідь – Військо України, 1994. – Кн. 1. – 432 с.

² Сергійчук В. Тавруючи визвольний прапор. Діяльність агентури та спецбойовиків НКВС-НКДБ під виглядом ОУН-УПА. – 2-ге вид., доп. – Київ: ПП Сергійчук М.І., 2006. – 184 с.; *Його ж.* Десять буремних літ. Західноукраїнські землі у 1944–1953 рр. Нові документи і матеріали / В. Сергійчук. – Київ: Дніпро, 1998. – 944 с.; *Його ж.* Український здвиг: Прикарпаття. 1939–1955 рр. / В. Сергійчук. – Київ: Українська Видавнича Спілка, 2005. – 840 с.

³ Кентій А. Нарис боротьби ОУН-УПА в Україні (1946–1956 рр.). – Київ: Інститут історії України НАН України, 1999. – 111 с.; *Його ж.* Українська повстанська армія в 1944–1945 рр. – Київ: Інститут історії України НАН України, 1999. – 220 с.; Киричук Ю. Нариси з історії українського національно-визвольного руху 40–50-х років ХХ століття. – Львів: ЛДУ ім. Івана Франка, 2000. – 304 с.; *Його ж.* Український національний рух 40–50-х років ХХ століття: ідеологія та практика. – Львів: Добра справа, 2003. – 464 с.; Русначенко А. Народ збурений: Національно-визвольний рух в Україні й національні рухи опору в Білорусії, Литві, Латвії, Естонії у 1940–50-х роках. – Київ: Університетське видавництво “Пульсари”, 2002. – 519 с.; Шаповал Ю. Війна після війни // Літопис УПА. Нова серія. – Київ; Торонто, 2001. – Т. 3: Боротьба проти УПА і націоналістичного підпілля: директивні документи ЦК Компартії України. 1943–1959. – С. 9–40.

Після розсекречення архівів спецслужб почали з'являтися праці, які стосуються використання спецгруп у певних регіонах⁴.

Однією з форм роботи радянських силових органів було залучення агентури до виконання бойових завдань. Спершу агенти-бойовики отримували завдання влитися у ряди підпілля з метою захоплення чи фізичного знищення керівників ОУН і УПА. У тих випадках, коли агент-бойовик, який вливався у підпілля, не мав змоги фізично знищити чи захопити керівників, він компрометував місцеве підпілля⁵. Виконуючи директиву МВС УРСР від 15 липня 1946 р., у західних областях України запроваджувався такий спеціальний засіб боротьби проти визвольного руху, як фізичне знищення так званими “агентами-бойовиками” його керівників. Часто завербованих агентів-бойовиків перевіряли “на ділі”: потрібно було особисто вбити своїх колишніх побратимів, взявши “на себе кров”, як у кримінальному середовищі. Агентів виховували на взірцях радянської дійсності: показували досягнення науки, культури, господарства, промисловості.

Чекісти на практиці закріплювали навички завербованих арештантів чи захоплених підпільників. Особливим досягненням вважалося захоплення осіб з-поміж керівного складу, яких намагалися відразу завербувати і використовувати для розробки провідів ОУН⁶. При цьому окремі форми розробки і використання агентів були вершиною майстерності й займали багато часу⁷.

Розробляючи план боротьби проти підпілля ОУН, у лютому 1945 р. ЦК КП(б)У прийняв рішення про діяльність спеціальних груп: “З метою знищення окремих дрібних бандитських груп, так званої СБ і оунівських керівників [...] створювали групи спеціального призначення із бандитів, що зголосилися з повинною і виявили бажання боротися з бандитизмом”⁸. Саме після цього рішення активну діяльність на території всього Карпатського краю ОУН розгорнули так звані спецгрупи МДБ. Використовуючи цей найбільш підступний метод боротьби, радянська влада мала на меті не лише дезорганізувати підпільників, але й скомпрометувати національно-визвольний рух загалом. Використання спеціальних агентурно-бойових груп давало змогу: а) виявляти місця перебування провідників; б) розкривати й перехоплювати зв'язки керівних центрів підпілля, конспіративні квартири та паролі, використовувати їх у боротьбі з агентурою іноземних розвідок і від імені підпілля засилати в них свою агентуру; в) встановлювати зв'язок із націоналістами для припинення їхньої діяльності, підпорядкувати чекістському впливу, оперативному використанню; г) виявляти осіб, групи, організації, які продовжували націоналістичну діяльність; г) розробляти осіб, запідозрених у приналежності до агентури іноземних розвідок, вилучати

⁴ *Веденєв Д.* Двобій без компромісів. Протиборство спецпідрозділів ОУН та радянських сил спецоперацій. 1945–1980-ті роки / Д. Веденєв, Г. Биструхін. – Київ: К.І.С., 2007. – 568 с.; *Лесів С.* Діяльність АБГ на Станіславщині у 1949–1950 роках [Електронний ресурс] / С. Лесів // Режим доступу: <http://museum-bandera.if.ua/main.php?m0prn=6&showItem=38> (04.12.2011).

⁵ Галузевий державний архів Служби безпеки України (далі – ГДА СБУ). – Ф. 2-Н. – Оп. 75 (1953). – Спр. 5. – Арк. 137–138; Спр. 7. – Арк. 11–12; Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 72. – Арк. 13; Державний архів Львівської області. – Ф. П-5001. – Оп. 9. – Спр. 145. – Арк. 27.

⁶ ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 93 (1954). – Спр. 2. – Арк. 4.

⁷ Там само. – Арк. 4–10.

⁸ *Шаповал Ю.* Війна після війни / Ю. Шаповал // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2004. – Вип. 11: Українська повстанська армія у боротьбі проти тоталітарних режимів. – С. 189.

зброю, друкарську техніку, націоналістичну літературу, одяг і т.д.; д) організувати захоплення чи фізичне знищення керівних центрів і окремих керівників ОУН і УПА; е) ліквідувати дрібні відділи УПА і місцеві боївки ОУН і СБ; є) підводити відділи УПА під оперативний удар органів і військ НКВС; ж) розривати систему живого зв'язку ОУН і УПА шляхом розгрому пунктів зв'язку, знищення чи захоплення зв'язкових тощо; з) збирати необхідні розвідувальні дані перед проведенням великих чекістсько-військових операцій; і) виявляти й ліквідувати склади-криївки; ї) не допускати створення нових підпільних структур⁹.

Спеціальні агентурно-бойові групи створювали з агентів-бойовиків (двоє–п'ять осіб), колишніх підпільників, які з'явилися з повинною чи були захоплені; переважно очолював їх оперативний працівник і використовували у конкретних агентурних справах¹⁰. Передусім до спецгруп намагалися залучати підпільників, які працювали у референтурах СБ. Так, в одній із спецгруп УМВС, яка діяла у Дрогобицькій області у 1946 р., з п'яти осіб четверо були колишніми есбістами¹¹. У Рівненській, Волинській областях до складу спецгруп вливалися також колишні партизани-ковпаківці, добре знайомі з місцевими умовами, досвідом боротьби з підпіллям. Своім зовнішнім виглядом і озброєнням, знанням місцевих звичаїв, мови, а також конспіративним зразком дій особовий склад спецгруп нічим не відрізнявся від націоналістів. Це вводило в оману керівників відділів УПА та підпілля, що давало змогу членам спецгруп вступати з ними в безпосередні відносини¹².

Інколи спецгрупи тісно контактували з агентами-внутрішниками, які проникли в УПА чи підпілля. У разі загрози викриття чи неможливості захоплення підпільників учасники спецгруп знищували передусім керівників ОУН і УПА. При цьому вони формували таке враження в середовищі повстанців та серед населення, що таку операцію вчинили самі підпільники¹³. Чекісти активно використовували АБГ для ліквідації навіть станичних¹⁴. Однак повноцінно розгорнути діяльність АБГ не давала СБ ОУН, яка проводила контррозвідку і вмілі перевірки своїх рядів з метою виявлення і знищення агентури органів МДБ, відсіву морально нестійкого й підозрілого елемента¹⁵.

Учасники спецгруп розробляли різні комбінації із захопленими учасниками підпілля, які на слідстві відмовлялися називати свої прізвища, давати покази про діяльність, організаційні зв'язки і конспіративні квартири, мертві пункти, склади зброї, друкарську техніку. Цим вони створювали підпіллю можливість швидко перебудуватися і не допускати наступних провалів та арештів. У цій ситуації допомога АБГ була суттєвою¹⁶.

⁹ ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 75(1953). – Спр. 5. – Арк. 139; Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 72. – Арк. 14; Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953... – С. 461; Веденєєв Д. Двобій без компромісів... – С. 104.

¹⁰ ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 95. – Арк. 228; *Игнатов В.* Агентура НКВД-МГБ против ОУН-УПА / В. Игнатов. – Москва: Вече, 2015. – С. 226–227.

¹¹ *Веденєєв Д.* Двобій без компромісів... – С. 266.

¹² ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 75 (1953). – Спр. 5. – Арк. 140; Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 72. – Арк. 15; Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953... – С. 462.

¹³ ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 75 (1953). – Спр. 5. – Арк. 141; Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 72. – Арк. 16.

¹⁴ ГДА СБУ. – Ф. 71. – Оп. 6. – Спр. 43. – Арк. 4зв.-6.

¹⁵ ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 84. – Арк. 4.

¹⁶ Там само. – Арк. 5.

МДБ УРСР і СРСР вимагало періодично надавати інформацію про результати використання агентурно-бойових груп. У таких доповідних були дані про чисельність агентів-бойовиків у групі, кількість завербованих за звітний період, детальні характеристики на всіх агентів-бойовиків, які додавали до доповідної, випадки та причини розшифрування агентів-бойовиків. Важливою була інформація про кількість виключених агентів-бойовиків, озброєння АБГ, заходи, які безпосередньо проводили агенти-бойовики впродовж звітного місяця (позитивні і негативні приклади роботи АБГ), їхні результати (кількість убитих та заарештованих підпільників, вилученої зброї), спільні заходи АБГ із військами, а також їхнє залучення до інших форм боротьби¹⁷.

Спеціальні АБГ діяли, як правило, під виглядом СБ, інколи вони представлялися групою одного з керівних осередків ОУН, очолюваного підпіллям ОУН на території, де проживав або перебував об'єкт розробки. У таких випадках перед спеціальною АБГ ставили завдання зв'язатися з таким об'єктом і під час допиту з'ясувати становище в ОУН, його практичну діяльність, зв'язки, керівний склад підпілля і місця його перебування, а відтак – проникнути у підпілля¹⁸. Допит від імені СБ чекісти називали “лже-СБ” чи ЛСБ. Цей захід переважно застосовували стосовно об'єктів агентурної розробки, які мали серйозну оперативну цінність з погляду можливості їхнього вербування чи отримання важливої інформації, необхідної для ліквідації керівних оунівських осередків чи перехоплення налагодженого зв'язку між оунівськими центрами з наступним залученням до цих зв'язків агентури. У кожному окремому випадку у разі застосування ЛСБ розробляли спеціальний план. Визначали мету, якої мали досягнути у результаті допиту від імені СБ. Переважно об'єкта, якого розробляли, звинувачували у зв'язках із органами МДБ, вимагали від нього пояснення або ж допитували щодо цього “звинувачення”. Задля успіху оперативний працівник інструктував кожного члена АБГ не тільки щодо плану заходів, а й поведінки під час кожної операції. У плані обов'язково відображали індивідуальні особливості об'єкта агентурної розробки, умови, час і місце його таємного вилучення, допиту від імені СБ, передбачали заходи, які забезпечували природність і конспіративність ЛСБ. Важливими складовими у підготовці допиту від імені СБ були підбір конспіративної квартири, виклик або таємне вилучення об'єкта розробки¹⁹. Усі плани агентурно-оперативних заходів щодо реалізації показів затриманих підпільників затверджували начальники НКВС-МВС і НКДБ-МДБ відповідних областей²⁰. Використання агентурно-бойових груп давало змогу ліквідувати, захоплювати керівників ОУН і УПА різного рівня (членів Проводу ОУН(б), Крайових, окружних, надрайонних та районних проводів). Особливістю таких АБГ було те, що їх використовували проти конкретного проводу або навіть керівника підпілля. Оперували й такі АБГ, які розшукували кількох провідників підпілля одночасно. Головним принципом було не допустити їхньої розконспірації перед підпіллям та населенням²¹.

Від січня 1945 р. найбільш інтенсивно відбувалося вербування для боротьби з підпіллям тих членів визвольного руху, які були захоплені, або тих, які з'явилися

¹⁷ ГДА СБУ. – Ф. 71. – Оп. 6. – Спр. 274. – Арк. 37.

¹⁸ ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 84. – Арк. 6.

¹⁹ Там само. – Арк. 7.

²⁰ ГДА СБУ. – Ф. 71. – Оп. 6. – Спр. 63. – Арк. 194.

²¹ Іщук О. Генерал Микола Арсенич: життя та діяльність шефа СБ ОУН / О. Іщук, В. Огороднік. – Коломия: “Вік”, 2010. – С. 124.

з повинною. Наприклад, із підпільників, які з'явилися до радянських спецорганів, УНКДБ Станіславської області 25 лютого 1945 р. створили 23 групи агентурних боївок у кількості 96 осіб, завербували 35 агентів-бойовиків із подальшим введенням до оунівського підпілля, а також для затримання та ліквідації керівного і командного складу ОУН і УПА²². У лютому 1945 р. створено 10 боївок, до складу яких входили 42 особи (боївки були у 22 районних відділах НКДБ із 36). Ці АБГ з початку їхньої організації вбили 42 і захопили 288 учасників ОУН і УПА. У лютому також вбито 25 і захоплено 127 учасників ОУН і УПА. Крім того, виявлено і вилучено п'ять збройних і продовольчо-речових складів, 140 тон зерна, 12 бочок м'яса, 35 пар штанів і 150 сорочок²³. Управління НКДБ Станіславської області станом на 11 травня 1945 р. створило 34 АБГ чисельністю 186 осіб і 44 агентів-бойовиків. У ході проведених заходів і операцій убито 238 осіб, захоплено 808 учасників ОУН і УПА²⁴. На ділянці прикордонних військ Українського округу 1 травня 1945 р. було сформовано 21 групу агентів-бойовиків чисельністю 157 осіб, у тому числі: за прикордонною лінією вісім груп (чисельністю – 79 осіб); у прикордонній смузі 13 груп (чисельністю – 78 осіб)²⁵.

Чисельність АБГ і їхній склад постійно збільшувалися. Уже на 20 червня 1945 р. у західних областях України діяло 156 спецгруп загальною кількістю 1 783 учасники; з них у Чернівецькій області – 25 спецгруп чисельністю 106 осіб (створені у 13 районах), у Львівській – 26 спецгруп (219 осіб), у Станіславській – 11 (70), у Дрогобицькій – 10 (52), у Тернопільській – 2 (34), у Рівненській – 49 (905), у Волинській – 33 (397)²⁶. Спецгрупи активно діяли на цих теренах. Зокрема, у західних областях України станом на 1 липня 1945 р. вбито 1 958 підпільників, 22 члени ОУН (разом 1 980); захоплено 1 142 підпільники, 93 члени ОУН, а також 451 особу, що уникали мобілізації, 188 дезертирів, 139 пособників (разом 2 013). У Станіславській області вбито 30 підпільників, 4 членів ОУН (разом 34); захоплено 93 підпільників, 56 членів ОУН (разом 149), тих, хто переховувався від мобілізації, не виявлено, як і дезертирів чи пособників; у Чернівецькій області вбито 62 /0/62; захоплено 126/0/0/72/0 (разом 198); Дрогобицькій – 47/5/52; захоплено 3/0/0/0/0 (разом 3)²⁷.

²² ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 106 (1954). – Спр. 1. – Арк. 76.

²³ Там само. – Арк. 77–78.

²⁴ ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 54 (1953). – Спр. 3. – Т. 1. – Арк. 168.

²⁵ ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 63 (1953). – Спр. 1. – Т. 1. – Арк. 274зв.

²⁶ Український національно-визвольний рух на Прикарпатті в ХХ столітті. Документи і матеріали / [відп. ред. проф. М. Кугутяк]. – Івано-Франківськ: КПФ “ЛІК”, 2010. – Т. 2. – Кн. 2: 1945–1946. – С. 106; Білас І. Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953... – С. 463; Літопис Української Повстанської Армії. – Торонто; Львів: Літопис УПА, 2002. – Т. 38: Архітектура резистансу: криївки і бункери УПА в світлі радянських документів / [ред. П. Потічний]. – С. 23; Добко О. Досить!.. / О. Добко. – Луцьк: Волинська обласна друкарня, 2006. – С. 108; Підлубний В. Діяльність ОУН та УПА на Буковині в 1940–1952 рр.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: 07.00.01 “Історія України” / В. Підлубний. – Чернівці, 2010. – С. 9.

²⁷ ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 75 (1953). – Спр. 5. – Арк. 142–143; Спр. 7. – Арк. 1–2, 42–43, 83, 88; Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 72. – Арк. 16; Ф. 71. – Оп. 6. – Спр. 43. – Арк. 1–1зв.; Ігнатів В. Агентура НКВД-МГБ против ОУН-УПА / В. Ігнатів. – Москва: Вече, 2015. – С. 228; Сергійчук В. Тавруючи визвольний прапор... – С. 78; Іщук О. Генерал Микола Арсенич... – С. 122.

Упродовж 1944–1945 рр. спецгрупи, які діяли на території Станіславської області, взяли з повинною 83 підпільників, у Чернівецькій області – 56²⁸. На території Меденицького району, наприклад, протягом 1945 р. спецгрупа ліквідувала вісім складів із зерном і продовольством, заарештувала 92 особи, викрила та знищила понад 20 криївок і складів. Активній “розробці” унаслідок дій цієї спецгрупи підлягали 156 підпільників.

У період від листопада 1945 р. до 15 лютого 1947 р. тільки однією спецгрупою УМВС Дрогобицької області проведено 84 агентурно-оперативні комбінації, в результаті яких убито 43 особи, розконспіровано 49 підпільників і пособників, 17 захоплено та завербовано 19 осіб²⁹. Про значні успіхи у використанні АБГ 2 вересня 1947 р. звітувало УМДБ Станіславської області: за період від лютого до серпня 1947 р. ліквідовано 55 учасників підпілля (20 вбито, 35 заарештовано), затримано 16 пособників. За цей же період УМДБ Дрогобицької області отримало зведені дані про використання АБГ, агентів-бойовиків і винищувальних груп, які заарештували та вбили 81 учасника ОУН і УПА, заарештували 31 пособника. Інформація про діяльність АБГ у Чернівецькій області: упродовж лютого–серпня 1947 р. вбито п’ять учасників ОУН і УПА, а чотирьох захоплено, крім цього, заарештували, за даними агентурно-бойових груп, 31 учасника ОУН і УПА. АБГ УМДБ Закарпатської області в лютому–серпні 1947 р. вбили одного учасника ОУН і одного заарештували. Загалом за лютий–серпень 1947 р. силами АБГ у західних областях України вбито і заарештовано 620 учасників ОУН і УПА³⁰.

Особливу ефективність використання спецгруп засвідчує приклад розробки захопленої 27 грудня 1944 р. у с. Васлівці Садгирського р-ну провідниці Буковинського проводу ОУН Артемизії Галицької (“Мотрі”). Для цього провели операцію з викрадення “Мотрі” з лікарні нібито працівниками Проводу ОУН (5 січня 1945 р.). У результаті вдало спланованої комбінації вона розповіла про стан оунівської діяльності на Буковині, а також детально автобіографію. Майстерно ошукана підпільниця дала покази на 242 членів ОУН на Буковині, не враховуючи особового складу куреня УПА, а також дані про оунівців із інших областей, загалом – на понад 600 осіб (з них 222 згодом ліквідовано)³¹.

У тих випадках, коли спецгрупи діяли під виглядом СБ і виконували особливо важливі завдання із застосуванням агентурних комбінацій, їх очолювали оперативні працівники відділів ББ УНКВС і РВ НКВС. Оперативне керівництво

²⁸ Ілук О. Генерал Микола Арсенич... – С. 124.

²⁹ ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 90 (1951). – Спр. 49. – Арк. 51 – 52; ДАЛО. – Ф. П-5001. – Оп. 7. – Спр. 218. – Арк. 22–30.

³⁰ ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 27 (1952). – Спр. 10. – Арк. 18–19.

³¹ *Motyka G. Ukrainka partyzantka 1942–1960. Działalność Organizacji Ukrainkiej Powstańczej Armii / G. Motyka.* – Warszawa: Instytut Studiów Politycznych PAN, Oficyna Wydawnicza RYTM, 2006. – S. 499–500; НКВД-МВД СССР в борьбе с бандитизмом и вооруженным националистическим подпольем на Западной Украине, в Западной Белоруссии и Прибалтике (1939–1956): сб. док. / [сост.: Н. И. Владимирцев, А. И. Кокурин]. – Москва: Объединенная редакция МВС России, 2008. – С. 271–273; ОУН і УПА в 1945 році: зб. док. і мат.: у 2 ч. – Київ: Інститут історії України НАН України, 2015. – Ч. 1 / [упоряд.: О. Веселова (відп. упоряд.), В. Гриневич, В. Сергійчук; вступ: О. Лисенко]. – С. 275–276, 279; ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 34 (1960). – Спр. 1. – Арк. 67а.; Оп. 75 (1953). – Спр. 5. – Арк. 120, 124–125; Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 58. – Арк. 122.

спецгрупами здійснювали відділи ББ УНКВС, МВ і РВ НКВС. Станом на 1 січня 1946 р. на території західних областей України діяли 33 спецгрупи, в тому числі: дев'ять по УНКВС Станіславської області, дві – у Дрогобицькій, дві – у Чернівецькій області³². Тільки однією спецгрупою відділу ББ УНКВС Станіславської області у четвертому кварталі 1945 р. проведено 59 операцій, у результаті яких вбито і затримано 79 членів ОУН і учасників УПА³³.

Після об'єднання відділів ББ і 2-Н, згідно із вказівками МДБ УРСР (№ 854/Н від 17 лютого 1947 р.), відповідальність за агентурну розробку та ліквідацію крайових, окружних і надрайонних проводів поклали на відділ 2-Н УМДБ³⁴. Периферійним органам МДБ 22 лютого 1947 р. дали вказівки про об'єднання паралельних агентурних розробок на районні проводи, низові оунівські організації, групи УПА і боївки СБ; на всі справи треба було представити для затвердження в УМДБ детальні плани агентурно-оперативних заходів³⁵.

На результативність боротьби з українським визвольним рухом впливало збільшення чисельності та масштаби використання АБГ. В УМДБ західних областей України станом на 31 грудня 1947 р. діяло 59 АБГ, до яких входило 315 учасників і 38 агентів-бойовиків. За час від березня до 31 грудня 1947 р. АБГ допитали під виглядом СБ 81 особу, у тому числі 57 учасників ОУН і УПА, 24 посібники. На підставі отриманих даних ліквідували 164 особи (вбито 32 учасники ОУН і УПА, заарештовано 124 учасники ОУН і УПА, вісім пособників). При цьому вилучено: один ручний кулемет, 12 автоматів, три гвинтівки, 19 пістолетів, 17 дисків до автоматів, один радіоприймач, 70 000 рублів, п'ять толових шашок, шість фотоапаратів, 28 гранат, одну ракетницю, 804 патрони, 1,4 кг толу, два біноклі, одну друкарську машинку, два компаси, п'ять протитанкових мін³⁶.

З 1948 р. до 1 січня 1953 р. УМВС Станіславської області оперативно використовували у складі спецгруп (діяли з метою ліквідації підпілля) 108 спецагентів. Із них сім осіб вбито під час виконання бойових завдань, 12 заарештовано органами МВС і засуджено за різноманітні злочини, 22 передано для оперативного використання в інших органах МВС, 10 виключено з агентурної сітки з огляду на неможливість подальшого використання, 14 зрадили органам МВС і втекли у підпілля³⁷.

УМДБ Дрогобицької області інформувало, що на 1 грудня 1948 р. АБГ були у 18 районних і міських відділах МДБ, у них діяло 63 агенти-бойовики; відділ 2-Н УМДБ мав три групи (14 агентів-бойовиків). Загалом по УМДБ діяла 21 група (77 осіб). Усі агенти-бойовики були озброєні кулеметами, автоматами, пістолетами і гранатами різних систем російського та іноземного зразка. У грудні АБГ відділу 2-Н УМДБ, міських і районних відділів МДБ у результаті проведених операцій убили 19 підпільників, 70 захопили, виявили дві криївки, отримали 141 свідчення на учасників ОУН і УПА, зв'язкових і пособників³⁸. Так, 1 лютого 1949 р. АБГ

³² ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 75 (1953). – Спр. 6. – Арк. 116.

³³ Там само. – Арк. 117; Оп. 55 (1953). – Спр. 5. – Т. 1. – Арк. 372.

³⁴ ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 57 (1953). – Спр. 1. – Т. 2. – Арк. 122.

³⁵ Там само. – Арк. 123.

³⁶ ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 27 (1952). – Спр. 10. – Арк. 32.

³⁷ ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 19 (1959). – Спр. 10. – Арк. 25.

³⁸ ГДА СБУ. – Ф. 71. – Оп. 6. – Спр. 274. – Арк. 45–45зв.; Ф. 2-Н. – Оп. 27 (1952). – Спр. 10. – Арк. 32.

УМДБ Дрогобицької області сформовано в 19 міських і районних відділах МДБ, спецзавдання виконувало 69 агентів-бойовиків. Безпосередньо у відділі 2-Н УМДБ діяли три спецгрупи, до складу яких входило 18 агентів. Разом по УМДБ було 22 АБГ, у складі яких діяло 87 агентів-бойовиків. За час від 1 грудня 1948 р. до 1 лютого 1949 р. АБГ знищили двох підпільників, захопили п'ятьох, заарештували 77 членів ОУН і пособників, виявили п'ять криївок, отримали свідчення на 74 учасників ОУН і пособників³⁹. З 1948 до 1952 р. агентурно-бойовими групами у Дрогобицькій області ліквідовано 312 підпільників⁴⁰.

На території Станіславської області станом на 1 січня 1949 р. оперувало 28 груп агентів-бойовиків загальною чисельністю 127 осіб, у тому числі в районах області 27 груп із 112 особами і при відділі 2-Н УМДБ 1 група, до якої входило 15 осіб⁴¹. Відповідно на 1 березня 1949 р. залишилося 28 АБГ. Проте чисельність спецгруп збільшилася до 130 осіб (у райвідділах МДБ 27 груп (113 осіб) і 1 група (17 осіб) при відділі 2-Н УМДБ)⁴². У складі оперативно-військових груп спецагенти убили 21 підпільника, дев'ятьох захопили, викрили чотири криївки. Під час ліквідації підпільників вилучено: три ручні кулемети, 17 автоматів, вісім гвинтівок, 19 пістолетів, 33 гранати, 1 410 бойових патронів, одну друкарську машинку, два радіоприймачі, 10 кг толу. У процесі проведення агентурних операцій спецгрупами виявлено: 183 члени ОУН, 153 пособники (заарештовано 44 члени ОУН, 3 пособники)⁴³.

На території Чернівецької області у січні 1949 р. діяло вісім АБГ загальною чисельністю 40 агентів-бойовиків. За їхньої участі проведено 27 операцій із захоплення та арешту учасників станичних сіток ОУН і пособників (заарештовано 48 учасників станичних сіток ОУН і трьох осіб, які активно підтримували визвольний рух). Проведено 11 операцій із розконспірації пособників підпілля, у результаті яких завербовано вісім агентів, з них чотири із керівного складу підпілля ОУН і трьох інформаторів⁴⁴.

У квітні 1949 р. згідно з директивою № 22 МДБ УРСР ліквідовано АБГ при міських і районних відділах МДБ, натомість їх залишили при УМДБ. Перед ними поставили основне завдання – арештовувати і ліквідувати керівників підпілля. Реформа спричинила суттєве скорочення чисельності АБГ. Якщо до реорганізації (квітень 1949 р.) у західних областях України діяла 191 АБГ (733 агенти-бойовики), то вже після неї кількість цих груп скорочено до 25. У них працювали 150 кращих агентів-бойовиків. Так, у Станіславській області до реорганізації діяло 27 груп (113 агентів). Згодом залишилося чотири групи (22 бойовики). Відповідно у Тернопільській області – 35/134, 2/42; у Волинській – 41/129, 6/40; у Львівській – 29/115, 4/25; у Дрогобицькій – 19/55, 5/32; у Чернівецькій – 8/38, 1/6; у Рівненській – 28/138, планували створити 2 групи; у Закарпатській – 4/11, 1/3. Усього – 191/733, 25/150⁴⁵.

В УМДБ західних областей станом на 1 січня 1953 р. діяло 27 спеціальних АБГ, до складу яких входили 145 агентів, у тому числі: у Станіславській області –

³⁹ ГДА СБУ. – Ф. 71. – Оп. 6. – Спр. 274. – Арк. 69–70.

⁴⁰ Там само. – Арк. 302.

⁴¹ ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 59 (1953). – Спр. 6. – Т. 1. – Арк. 17.

⁴² Там само. – Арк. 139.

⁴³ Там само. – Арк. 140.

⁴⁴ Там само. – Спр. 5. – Т. 4. – Арк. 9–10.

⁴⁵ ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 83. – Арк. 282; Т. 79. – Арк. 196–197.

10 спецгруп, 39 спеціальних агентів, у Дрогобицькій – 6/34, у Рівненській – 4/14, у Тернопільській – 3/27, у Львівській – 2/18, у Волинській – 1/8, у Закарпатській – 1/5. Крім того, при Управлінні 2-Н МДБ УРСР були дві АБГ, які використовували у спеціальних заходах по агентурних справах “Звено” і “Траса”⁴⁶.

Результати роботи агентів-бойовиків з ліквідації підпілля у період із квітня до грудня 1949 р.: у Станіславській області – 29 осіб убито, 21 захоплено, виявлено 1 530 членів ОУН, 1 313 осіб, які підтримували визвольний рух, викрито 13 криївок, вилучено 60 одиниць зброї; відповідно у Дрогобицькій – 31/8/189/516/11/95; у Чернівецькій – 15/-/2/30/6/17; у Закарпатській – -/5/28/13/-/6. Разом по західних областях України – 114/43/2 484/2 609/70/305⁴⁷.

Про підсумки використання АБГ повідомляли у доповідній МДБ УРСР міністру МДБ генерал-лейтенанту Миколі Ковальчуку. У Дрогобицькій області від 1948 р. до липня 1952 р. АБГ вдалося ліквідувати 312 підпільників, у тому числі 214 вбито, 98 захоплено. Наведено такі статистичні дані: у 1948 р. вбито 90 осіб, захоплено 35 підпільників; у 1949 р. – вбито 26, захоплено 10 підпільників; у 1950 р. – 59 вбито, захоплено 26 підпільників; у 1951 р. – 32 вбито, захоплено 13 підпільників; у 1952 р. – сім убито, захоплено 14 підпільників⁴⁸. За даними спецагентури і за її безпосередньої участі від 1 січня до 15 листопада 1953 р. в Станіславській області ліквідовано 16 підпільників, трьох захоплено, заарештовано 22 учасників і осіб, які активно підтримували визвольний рух⁴⁹.

Члени спецгруп часто порушували радянські закони. Про це військовий прокурор військ МВС Українського округу полковник юстиції Г. Кошарський доповідав 15 лютого 1949 р. секретареві ЦК КП(б)У М. Хрущову, акцентуючи на фактах насилля учасників спецгруп над місцевим населенням, що ускладнювало боротьбу із націоналістами. На його думку, дії спецгруп мали яскраво виражений антирадянський характер і не могли бути виправдані жодними оперативними переконаннями. Вони дуже часто діяли навмання, тому жертвами беззаконня ставали особи, непричетні до підпілля. З метою недопущення агентами-бойовиками порушень соцзаконності їх узяли на повне матеріальне забезпечення⁵⁰. Однак ситуація не змінилася. Так, група агентів-бойовиків Хустського окружного відділу МДБ Закарпатської області, у складі п’яти осіб, систематично займалася грабежами і побоями місцевого населення, забирали гроші, особисті речі та продукти харчування⁵¹. Окремі абегешники поводитися нахабно й жорстоко. Так, у Сторожинецький МВ НКВС спецгрупа доставила голови п’яти вбитих підпільників і зброю: чотири гвинтівки, один пістолет і 50 бойових патронів⁵².

Бойовикам АБГ виділяли значні кошти. Станом на 20 жовтня 1945 р. місячна зарплата командира групи (200 осіб) складала 600 рублів, а бійця – 300 рублів. Харчування – 139,5 рублів на одного, тобто на місяць – 279 000 рублів. Вартість обмундирування для 2 000 осіб – 328,5 рублів на одного бійця, тобто 657 000 рублів

⁴⁶ ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 19 (1959). – Спр. 6. – Арк. 18.

⁴⁷ ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 83. – Арк. 272–273.

⁴⁸ ГДА СБУ. – Ф. 71. – Оп. 6. – Спр. 274. – Арк. 302.

⁴⁹ ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 19 (1959). – Спр. 10. – Арк. 27.

⁵⁰ ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 83. – Арк. 284.

⁵¹ Там само. – Арк. 281.

⁵² ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 75 (1953). – Спр. 7. – Арк. 90.

на місяць. Преміальний фонд на три місяці – 300 000 рублів. Усього на 2 000 агентів-бойовиків витрачали 1 588 000 рублів⁵³.

Чекісти звітували, що станом на 1 вересня 1948 р. витрачали 500 рублів на рядового і 700 рублів на керівника АБГ. Крім того, на одного бійця видавали 15 рублів добових, які виплачували агентів-бойовику під час його перебування у рейді з виконання спецзаходів відповідно до розробленого плану. Отже, в УМДБ Дрогобицької області діяло 26 груп (120 бойовиків). На їхнє утримання щомісячно виділяли 100 000 рублів (65 200 рублів зарплата, а також добові на відрядження, разом 36 000 рублів)⁵⁴.

Від 26 жовтня 1951 р. бойовикам АБГ виплачували 20 рублів на добу⁵⁵.

Витрати та утримання спецагентів та бойовиків АБГ щоразу зростали. Станом на 7 липня 1952 р. на утриманні в УМДБ Дрогобицької області перебували 42 агенти, яким виплачували 34 550 рублів, додаткові витрати (на 30 діб) – 24 200 рублів. Оплата конспіративних і явочних квартир – 3 000 рублів на місяць⁵⁶. Спецвитрати на екіпірування і госпвитрати на квартал – 20 000 рублів. Кошти на виплату винагород агентам за захоплення і ліквідацію підпільників на квартал – 20 000 рублів. Витрати на агентуру по лінії відділу 2-Н на затримання й використання з оперативною метою – 54 750 рублів. Витрати на агентуру МДБ – 80 000 рублів. Загалом агентурний апарат по області за квартал потребував 360 000 рублів⁵⁷. У жовтні 1953 р. на утриманні УМВС Дрогобицької області перебувало вісім агентів, середній місячний оклад яких становив 700–1 000 рублів⁵⁸.

Дещо вищу оплату мали абеґешники, які на 15 листопада 1953 р. перебували на утриманні УМВС Станіславської області. Так, 29 спецагентам виплачено грошове утримання у розмірі від 250 до 1 500 рублів у місяць. Крім того, виділялися ще кошти на відрядження – від 300 до 500 рублів на місяць. Усього на утримання 29 спецагентів УМВС Станіславської області витрачали 37 650 рублів щомісячно⁵⁹.

Бойовиків АБГ, які особливо відзначилися, додатково нагороджували грошовими преміями, подарунками⁶⁰. У зимові місяці агенти не були задіяні в спецопераціях, перебували на конспіративних квартирах, однак грошові винагороди отримували.

Фактично за кожну успішну операцію абеґешникам видавали додаткові грошові винагороди. Наприклад, агентам-бойовикам УМДБ Чернівецької області видали: Миколі Труфину (“Огню”) – 4 000 рублів, Василю Куруляку (“Сам-свому”) і Григорію Семенюку (“Вільному”) – по 3 000 рублів кожному⁶¹.

За зразкове виконання завдань органів МДБ з ліквідації підпілля у Станіславській області 25 червня 1952 р. міністр держбезпеки УРСР генерал-лейтенант

⁵³ Там само. – Арк. 5.

⁵⁴ ГДА СБУ. – Ф. 71. – Оп. 6. – Спр. 274. – Арк. 26.

⁵⁵ Там само. – Арк. 297.

⁵⁶ ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 99 (1954). – Спр. 2. – Т. 5. – Арк. 32–33; Ф. 71. – Оп. 6. – Спр. 274. – Арк. 298–300.

⁵⁷ ГДА СБУ. – Ф. 71. – Оп. 6. – Спр. 274. – Арк. 301.

⁵⁸ Там само. – Спр. 323. – Арк. 262.

⁵⁹ ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 19 (1959). – Спр. 10. – Арк. 27.

⁶⁰ ГДА СБУ. – Ф. 71. – Оп. 6. – Спр. 274. – Арк. 297.

⁶¹ ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 59 (1953). – Спр. 5. – Т. 6. – Арк. 323–324.

Микола Ковальчук клопотав про нагородження і заохочення спецагентів: золотим годинником і грошовою винагородою розміром у 2 000 рублів – Р. Тучака (“Тараса Степановича”), Романа Стельмаха (“Івана Гавриловича”), Миколу Ільницького (“М.В.”); золотими годинниками і грошовими винагородами у 1 000 рублів – Михайла Магаса (“Сергія”), Остапа Шкварила (“Жовтневого”), Андрія Шевчука (“Михайла”); грошовою винагородою у 2 000 рублів – Івана Прокопціва (“Каштанова”), Богдана Козієвича (“Граба”), Миколу Даниліва (“Седова”), Михайла Коцевана (“Гая”); грошовою винагородою у 1 500 рублів – Михайла Палагняка (“Відважного”), Михайла Теличака (“Северного”), Василя Пилянського (“Южного”); грошовою винагородою у 1 000 рублів – Миколу Яремківа (“Арсена”), Ярослава Петраша (“Яра”), Петра Кузьменюка (“Петра Івановича”), Михайла Дрогомирецького (“Сміливого”), Олександра Барановського (“Володимира”), Павла Приймака (“Березу”), Олексія Мельника (“Переломова”), Григорія Корнаса (“Гаврила”), (“Смішного”)⁶². Окремих важливих агентів заохочували не тільки грішми, нагородами, їм купували об’єкти нерухомості. Так, для спеціального агента “Івана Гавриловича” перед МДБ УРСР порушили клопотання про купівлю будинку в одному із районів Кам’янець-Подільської чи Вінницької областей за 20 000 рублів⁶³. Начальник Управління 2-Н МДБ УРСР 27 березня 1952 р. надіслав міністру державної безпеки УРСР М. Ковальчуку доповідню про витрати 8 000 рублів на придбання будинку для спеціального агента “ТС”. М. Ковальчук не заперечував⁶⁴.

Такі витрати обґрунтовували тим, що сім’я агента у складі чотирьох осіб у листопаді 1951 р. була переселена до Києва, де проживала на приватній квартирі⁶⁵. Переїжджаючи, родина продала власний будинок та інше майно, зазнавши значних матеріальних збитків. Продаж проводили поспіхом, легендуючи як втечу переїзд із місця проживання. У доповідній зазначено, що “ТС” дуже любив жінку і сина, а тому влаштування їхнього матеріального становища було основним стимулом у його роботі з ліквідації підпілля⁶⁶.

Захоплений провідник Перегінського районного проводу ОУН Іван Рученчин (“Шпак”) видав 8 вересня 1951 р. спецслужбам організаційну казну у сумі 150 000 рублів, яку отримав від свого попередника районного провідника “Перемоги”. Заступник міністра державної безпеки УРСР, полковник державної безпеки Семен Фадєєв надіслав 6 вересня 1952 р. листа міністрові державної безпеки УРСР Миколі Ковальчуку, в якому просив порушити клопотання перед МДБ СРСР щодо санкцій на додаткові витрати 10 000 рублів для придбання будинку спеціальному агентові УМДБ Станіславської області “Івану Гавриловичу”⁶⁷. Про облаштування його побуту турбувався також заступник начальника УМДБ Станіславської області полковник Олексій Нечаєв. 16 квітня 1952 р. він звернувся до заступника міністра державної безпеки УРСР генерал-майора М. Поперки з проханням виділення 20 000 рублів на придбання і умеблювання будинку для “Івана Гавриловича”. До

⁶² ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 99 (1954). – Спр. 14. – Т. 3. – Арк. 15–17; Оп. 105 (1954). – Спр. 3. – Т. 2. – Арк. 325.

⁶³ ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 105 (1954). – Спр. 3. – Т. 2. – Арк. 326.

⁶⁴ ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 99 (1954). – Спр. 14. – Т. 1. – Арк. 270.

⁶⁵ Там само. – Арк. 271.

⁶⁶ Там само. – Арк. 272.

⁶⁷ ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 105 (1954). – Спр. 3. – Т. 3. – Арк. 38, 135–136.

речі, цей спецагент УМДБ Станіславської області очолював легендований Калуський окружний провід ОУН та здав вилучену ним із криївки касу Калуського надрайонного проводу ОУН (39 150 рублів). Перед цим із місць відбування покарань достроково звільнили його тітку, брата і наречену⁶⁸. Заступник міністра генерал-майор М. Поперека дав дозвіл на придбання будинку “Івану Гавриловичу”; гроші потрібно було здати у дохід держави, а необхідну суму на купівлю будинку видали⁶⁹.

Незабаром уже начальник УМДБ Станіславської області полковник держбезпеки Арсеній Костенко просив 18 вересня 1952 р. у міністра держбезпеки УРСР генерал-лейтенанта Петра Івашутина виділити 25 000 рублів для купівлі будинку “М.В.” і його сім’ї. Завербований спеціальний агент “М.В.” у травні 1952 р. працював у справі “Перехват”, за його інформацією та безпосередньою участю вдалося захопити й ліквідувати майже 50 підпільників⁷⁰. 13 жовтня 1952 р. виділено 25 000 рублів для купівлі будинку агентові “М.В.”⁷¹.

Не шкодували витрат на ідеологічну обробку абегешників. Організовували з цієї метою подорожі визначними місцями республіки, де вони відвідували кіно, театри, музеї, історичні місця. У містах Коломия, Снятин, Надвірна на конспіративних квартирах, де відпочивала агентура, облаштували бібліотеки, в яких була література українських, російських та інших класиків, газети, журнали. Періодично для особливо законспірованої агентури в приміщенні УМВС демонстрували кінофільми⁷². Заступник начальника УМДБ Станіславської області підполковник державної безпеки Петро Форманчук звертався з проханням до заступника міністра державної безпеки С. Фадєєва (№ 1140 від 16 вересня 1952 р.) санкціонувати витрату за ст. 9 суми 1 500 рублів на виїзд до м. Київ спеціальних агентів УМДБ “М.В.” і “Сміливого”. Такий виїзд санкціонували⁷³.

Спецслужби оцінювали відданість агентів-бойовиків і намагалися задовольнити їхні прохання. Так, сім’ю агента “Тараса Степановича” перевезли на проживання до м. Київ⁷⁴. Начальник Управління 2-Н МДБ УРСР полковник Петро Арнаутенко затверджував 31 жовтня 1952 р. клопотання начальника УМДБ Станіславської області полковника А. Костенка щодо забезпечення спецагентів “Капітонова” і “ТС” із дружиною путівками до санаторію⁷⁵. Останній, до речі, адресував таке ж прохання заступнику міністра державної безпеки, мотивуючи тим, що санчастина МДБ УРСР провела медичний огляд родичів спецагента “ТС” і встановила, що рідна сестра жінки “ТС” – Віра Кульчицька – на ґрунті нервозності потребувала санаторного лікування⁷⁶.

Управління МДБ Станіславської області звернулося з проханням санкціонувати витрату (за ст. 9 коштів) у сумі 1 000 рублів щомісячно, починаючи від

⁶⁸ Там само. – Т. 2. – Арк. 245.

⁶⁹ Там само. – Арк. 247–249.

⁷⁰ ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 99 (1954). – Спр. 14. – Т. 3. – Арк. 74.

⁷¹ Там само. – Арк. 75.

⁷² ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 19 (1959). – Спр. 10. – Арк. 27.

⁷³ ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 99 (1954). – Спр. 14. – Т. 3. – Арк. 68–69.

⁷⁴ Там само. – Т. 1. – Арк. 221–249.

⁷⁵ Там само. – Т. 3. – Арк. 87.

⁷⁶ Там само. – Т. 2. – Арк. 173.

листопада 1952 р. до травня 1953 р., на оплату навчання в автошколі для восьми спеціальних агентів⁷⁷.

Така щедра оплата бентежила навіть найвище керівництво, яке відзначало завищення у грошових витратах на утримання спецагентів. Так, заступник міністра державної безпеки СРСР В. Рясний 26 червня 1952 р. звертав увагу міністра державної безпеки УРСР М. Ковальчука на те, що деякі керівники місцевих органів МДБ виплачували значні суми винагород, які суттєво перевищували потреби агентів-бойовиків. Часто грошові нагороди особам, яких оперативно використовували та утримували під вартою, виплачували готівкою, що давало їм змогу накопичувати значні суми, які потім використовували під час втеч⁷⁸. Саме тому В. Рясний пропонував скоротити встановлені за агентурну роботу суми винагород спецагентам та підходити до цього з урахуванням матеріального й сімейного становища кожного. При цьому регулярні винагороди, які перевищували суму 1 500 рублів на агента, мали погоджувати з МДБ СРСР. Категорично заборонили також видавати на руки винагороди оперативно використовуваним особам, яких утримували під вартою. Потрібні суми на їхнє утримання видавали спеціально виділений для роботи з ними оперативним співробітникам і встановлювали щоденний контроль за витратами⁷⁹.

Відповідно до вказівок заступника міністра державної безпеки СРСР В. Рясного, 1 вересня 1952 р. були переглянуті розміри грошового утримання спеціальної агентури Управління 2-Н МДБ і УМДБ західних областей. Для затвердження міністром СРСР підготували довідки-характеристики на перевербованих органами МДБ керівників націоналістичного підпілля, яким виплачували винагороди від 1 500 і більше рублів на місяць. Однак окремі спецагенти продовжували накопичувати значні суми коштів. Адже при виїзді у відрядження для виконання оперативних завдань видавали добові (у розмірі 20 рублів) і оплачували проїзд у випадку, якщо вони не забезпечувалися транспортом органів МДБ. Кожному спецагентові видавали також гроші на екіпірування – не більше 1 500 рублів на рік. Спецагентам виплачували також винагороди та премії за успішні операції⁸⁰.

При УМДБ Чернівецької області на 8 липня 1952 р. діяла група з чотирьох агентів-бойовиків. Трьом із них виплачували щомісячне утримання у розмірі 500 рублів кожному, а старшому групи – 1 000. Крім того, в період їхнього перебування в маршрутних відрядженнях видавали по 20 рублів добових на придбання продуктів харчування. Інколи виплачували 200 рублів у місяць на кожного агента-бойовика⁸¹.

Окрім матеріальних стимулів, абегешників відзначали такими нагородами: “За охорону державного кордону”⁸², “За охорону громадського порядку”⁸³.

Після завершення бойової діяльності абегешника певний час утримували, доки не забезпечували “цивільною” роботою. Наприклад, за час співробітництва з органами КДБ агент “Гай” (1951–1955) безпосередньо брав участь у ліквідації та захопленні понад 30 керівників і підпільників, у тому числі В. Охримовича – члена

⁷⁷ Там само. – Спр. 3. – Т. 3. – Арк. 30.

⁷⁸ Там само. – Спр. 8. – Т. 7. – Арк. 8.

⁷⁹ Там само. – Арк. 9.

⁸⁰ Там само. – Арк. 37.

⁸¹ Там само. – Спр. 6. – Арк. 114.

⁸² Там само. – Спр. 8. – Т. 7. – Арк. 38.

⁸³ Там само. – Арк. 39–41.

Закордонного представництва ОУН. У зв'язку з відсутністю перспектив його використання перебував на утриманні органів КДБ до грудня 1954 р., доки не був працевлаштований. У березні 1955 р. агент "Гай" у процесі скорочення штатів звільнений із роботи, але через місяць УКДБ знову його працевлаштувало (за місяць йому видали грошову допомогу – 400 рублів). Наприкінці серпня 1955 р. агент "Гай" знову був звільнений із роботи адміністрацією підприємства як такий, що не викликав політичної довіри (стало відомо, що він перебував у підпіллі)⁸⁴. Упродовж трьох місяців "Гай" не працював; у цей період йому тричі надавали матеріальну допомогу на суму 1 150 рублів. Аналогічна ситуація була з агентом "Іваном Гавриловичем", який перебував на утриманні органів КДБ, у липні 1955 р. його працевлаштували і зняли з грошового утримання державних органів безпеки. У грудні 1955 р. "Іван Гаврилович" брав участь у низці заходів, ініційованих КДБ, за що він отримав грошову винагороду у сумі 500 рублів⁸⁵. Загалом працевлаштували 27 колишніх спецагентів УМВС Станіславської області⁸⁶.

Вдосконалюючи роботу АБГ, радянська репресивно-каральна система на завершальному етапі протистояння вдалася до нової форми боротьби проти українського визвольного руху – використання легендованих проводів⁸⁷. Їх почали організовувати наприкінці 1940-х рр. Зокрема, створили легендовані крайові (Карпатський, Львівський), окружні (Дрогобицький, Калуський, Коломийський, Станіславський, Кам'янець-Подільський), надрайонні, районні і навіть кущові проводи ОУН(б)⁸⁸. Недоцільно було використовувати у складі легендованого окружного проводу легендовані надрайонні проводи, оскільки відчутним був брак агентів-бойовиків, утім, поодинокі структури все ж діяли⁸⁹. Оперуючи під виглядом керівників вищих проводів, спеціальні агенти конспіративно відвідували відомих їм пособників, використовували їх для налагодження зв'язку з учасниками підпілля, встановлювали з ними довірливі відносини, отримували важливу інформацію. Після повернення з рейдів спеціальні агенти надавали досить змістовні в оперативному плані матеріали, які свідчили про успішне виконання ними отриманих завдань⁹⁰.

Ліквідацію та захоплення підпілля переважно влаштували АБГ на організаційних пунктах зустрічей. Перед вербуванням керівників із числа захоплених перевіряли у складі групи агентів-бойовиків на конкретних справах із ліквідації чи захоплення відомих їм інших учасників підпілля⁹¹. Із захоплених у 1951 р. органами МДБ Станіславської області понад 170 керівників і озброєних учасників підпілля завербовано 40 спеціальних агентів⁹². Наприклад, легендований Калуський окружний провід мав такий склад: 1) керівник – спецагент "Іван Гаврилович" і

⁸⁴ ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 19 (1959). – Спр. 4. – Арк. 152.

⁸⁵ Там само. – Арк. 153–154.

⁸⁶ Там само. – Спр. 10. – Арк. 26.

⁸⁷ ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 99 (1954). – Спр. 2. – Т. 6. – Арк. 131.

⁸⁸ *Ицук О.* Генерал Микола Арсенич... – С. 127.

⁸⁹ ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 19 (1959). – Спр. 6. – Арк. 19.

⁹⁰ Там само. – Спр. 7. – Арк. 71.

⁹¹ ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 108 (1954). – Спр. 2. – Т. 2. – Арк. 144.

⁹² ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 99 (1954). – Спр. 13. – Арк. 140; Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 84. – Арк. 75.

його охоронці – спецагенти; 2) референт СБ – спецагент “Петро Іванович”, який до вербування був референтом СБ Городенківського надрайонного проводу ОУН⁹³.

До створеного легендарного Коломийського окружного проводу залучили: провідника легендарного окружного проводу – спецагента “Тараса Степановича” (його охоронець “Михайло”); учасника легендарного окружного проводу – спецагента “М.В.”, він же керівник легендарного Косівського надрайонного проводу (його охоронець “Павло”). У складі псевдопроводу діяла кур’єрська група (спецагенти “Рішучий” і “Жовтневий”) для зв’язку з підпільниками Чернелицького районного проводу ОУН з метою використання в агентурних комбінаціях⁹⁴.

До складу легендарного Станіславівського окружного проводу планували залучити “провідника” П. Іванишина (“Куряву”) та агента-бойовика Михайла Оманчука (“Громадянина”), рядових членів псевдопроводу перевербованих підпільників “Грубого”, “Орлика”, “Граба”⁹⁵.

Начальник Управління 2-Н МДБ УРСР підполковник держбезпеки Арнаутенко 7 вересня 1952 р. рекомендував начальнику УМДБ Чернівецької області підполковнику держбезпеки Дубініну використати провідника Путильського районного проводу ОУН Д. Том’юка (“Сокола”) у створенні легендарного Гірського надрайонного проводу⁹⁶.

У жовтні 1951 р. після проведених оперативних заходів відділом 2-Н УМДБ Дрогобицької області були захоплені референт пропаганди Дрогобицького окружного проводу ОУН Ярослав Богдан (“Всеволод”) і його охоронець Мирон Голяк (“Опришко”). Після відповідної “оперативної обробки” вони стали агентами під псевдонімами “Косовський” і “Буревій”, їх почали оперативно використовувати. З колишніх підпільників МДБ створили легендарний провід Дрогобицької округи ОУН. Оскільки Ярослав Богдан (“Всеволод”) відмовився від співпраці, спецслужбам довелося поширювати легенду про нібито провідника Дрогобицького окружного проводу, який прийшов з іншого терену⁹⁷. Під час зустрічі із заступником міністра держбезпеки УРСР генерал-лейтенантом М. Поперекою, яка відбулася 14 травня 1952 р., “Всеволод” заявив, що в разі зустрічі з членами ОУН він розповість їм про свою співпрацю з органами МДБ і зазначив, що від своїх націоналістичних поглядів не відмовлявся і не відмовиться⁹⁸.

Масштабність та ефективність використання легендарних проводів у 1951–1953 рр. особливо вражала на теренах Коломийської округи. Під час діяльності легендарного проводу під керівництвом референта СБ та керівника проводу Р. Тучака (“Тараса Степановича”) знищено та захоплено понад 200 націоналістів⁹⁹. На території Коломийської округи у лютому 1952 р. захопили й ліквідували 73 підпільників, зокрема провідника Буковинського окружного проводу ОУН, провідника

⁹³ ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 19 (1959). – Спр. 6. – Арк. 18.

⁹⁴ Там само. – Арк. 24.

⁹⁵ ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 108 (1954). – Спр. 2. – Т. 2. – Арк. 288.

⁹⁶ ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 99 (1954). – Спр. 6. – Арк. 127.

⁹⁷ Там само. – Спр. 18. – Арк. 130, 138.

⁹⁸ Там само. – Спр. 18. – Арк. 77–78, 97.

⁹⁹ *Ицук О.* Генерал Микола Арсенич... – С. 128; Літопис Української Повстанської Армії. Нова серія. – Київ; Торонто: Літопис УПА, 2015. – Т. 25: Коломийська округа ОУН: документи і матеріали 1945–1952 / [упоряд. Д. Проданик, В. Гуменюк]. – С. 24.

Вижницького надрайонного проводу ОУН. Були ліквідовані Косівський надрайонний, Косівський, Яблунівський, Жаб'ївський і Кутський районні проводи ОУН, низка кущових і сільських груп¹⁰⁰. Відтак у травні-червні 1952 р. у Коломийській окрузі ліквідували й захопили 52 озброєних підпільників, переважно із керівних ланок підпілля, які діяли на цій території¹⁰¹.

До АГБ, у якій діяв Р. Тучак, входило 15 осіб, зокрема окружний референт СБ Микола Ільницький (“Кузнєц”), агент “М.В.” та Олександр Барановський (“Володимир”), брат відомих діячів УВО і ОУН Романа і Ярослава Барановських. До арешту 25 січня 1945 р. О. Барановський був членом Галицького повітового проводу ОУН, згодом погодився на співпрацю з ворогом, виступав із антинаціоналістичною пропагандою у селах Станіславського, Галицького, Войнилівського районів, публікував статті в обласній газеті “Прикарпатська правда” та листи до керівництва підпілля, згодом став членом АБГ (27 серпня 1945 р.)¹⁰². За активну роботу в АБГ неодноразово відзначений грошовими винагородами, нагороджений медаллю “За охорону громадського порядку”¹⁰³.

Траплялися й невдалі вербування колишніх повстанців, доречно назвати хоча б Михайла Дарабана (“Дона”). Саме його в ніч на 31 березня 1946 р. повторно заарештовано дільничними уповноваженими РВ МВС Львівської обл. На допиті він зізнався, що був командиром 2-ї сотні в курені УНС імені Євгена Коновальця “Чорні чорти”. 25 грудня 1944 р. його вперше арештували, завербували до складу АБГ при Станіславському обласному УНКВС, однак улітку 1945 р., отримавши завдання виїхати до м. Ужгород, він перейшов на нелегальне становище, переїхав до Львова, де і проживав до арешту¹⁰⁴.

Надзвичайно дошкульним було захоплення керівників націоналістичного підпілля, їхнє вербування та використання в АБГ¹⁰⁵. Тільки за період від 3 травня до 10 вересня 1948 р. у результаті використання агента “Громадянина” оунівське підпілля Коломийської округи зазнало значних втрат: вбито 10 і заарештовано 150 підпільників та активних осіб, які підтримували націоналістів. Крім того, каральні органи планували репресувати ще 45 осіб. Захоплений 10 лютого 1951 р. референт пропаганди Станіславської округи ОУН Михайло Козакевич (“Байденко”) особисто брав участь у ліквідації 31 підпільника. За безпосередньої участі М. Козакевича захоплено і вбито понад 80 озброєних підпільників, у тому числі 41 керівника. У серпні 1951 р. після проведених заходів у справі “Переправа” ліквідували 33 підпільників, із них 15 вбито і 13 заарештовано. У них вилучено: один ручний кулемет, 16 автоматів, 17 гвинтівок, 30 пістолетів, 32 гранати, 2 280 бойових патронів та інше майно¹⁰⁶. За період від 10 лютого до 20 квітня 1951 р. знищено й

¹⁰⁰ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 99 (1954). – Спр. 8. – Т. 1. – Арк. 379.

¹⁰¹Там само. – Спр. 14. – Т. 3. – Арк. 109.

¹⁰²ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 28 (1960). – Спр. 1. – Арк. 60–62, 87–90; Оп. 93 (1954). – Спр. 1. – Арк. 106–108; Спр. 2. – Арк. 292–294; Оп. 99 (1954). – Спр. 14. – Т. 3. – Арк. 7.

¹⁰³ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 99 (1954). – Спр. 8. – Т. 7. – Арк. 39.

¹⁰⁴ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 31 (1960). – Спр. 10. – Арк. 280; *Бойчук 3. У серці мали те, що не вмирає* / [упоряд. З. Бойчук]. – Івано-Франківськ: Сіверія МВ, 2005. – С. 148–149.

¹⁰⁵ГДА СБУ. – Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 79. – Арк. 196–197, 267–268.

¹⁰⁶ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 58 (1953). – Спр. 12. – Арк. 170; Оп. 99 (1954). – Спр. 8. – Т. 7. – Арк. 54; Оп. 108 (1954). – Спр. 2. – Т. 2. – Арк. 141; Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 56. – Арк. 249.

заарештовано 61 учасника підпілля¹⁰⁷. Загалом по агентурній справі “Переправа” у 1951–1952 рр. ліквідували 114 керівників та інших підпільників-оунівців, які діяли на території Коломийської округи¹⁰⁸. Радянські карально-репресивні органи вилучили значну кількість цінних в оперативному плані оунівських документів і перехопили пошту керівників ОУН закордонного центру.

Під час створення легендованих проводів основні труднощі полягали у тому, щоб захопити і швидко завербувати керівника, який викликав на зустрічі підопічних чи вищих керівників, де їх захоплювали. Підпільники в окремих випадках досить швидко виявляли роботу такої агентури, хоча за незначний проміжок часу вона встигала завдати суттєвих втрат¹⁰⁹.

За участі легендованих проводів тільки у Станіславській області до 1954 р. знищено чи заарештовано 300 учасників підпілля, радянським органам безпеки вдалося ліквідувати чи полонити членів Проводу ОУН: Романа Кравчука (21 грудня 1951 р.), референта пропаганди Петра Федуна (23 грудня 1951 р.). Загалом оунівці зазнали таких втрат: 1 163 вбитих, понад 2 000 захоплених і 700 виведених із підпілля учасників¹¹⁰.

Значну роботу з ліквідації підпілля за допомогою спеціальних АБГ провели УМДБ Станіславської і Дрогобицької областей¹¹¹. У 1952 р. активно діяли спеціальні АБГ з метою ліквідації націоналістичного підпілля. Особисто спецагенти АБГ, а також за їхніми даними органи МДБ ліквідували 259 озброєних оунівців (126 вбито, 133 захоплено). За цей період за допомогою спецагентури виявлено й заарештовано значну кількість членів ОУН та пособників, які проживали легально. У ході агентурно-оперативних заходів із використанням спеціальних АБГ розкрито 17 збройних проявів¹¹².

Виконуючи завдання МДБ, спеціальні агенти у 1951–1952 рр. ліквідували 131 підпільника, в тому числі 66 керівників підпілля, які діяли в Коломийському, Косівському, Кутському, Жаб’ївському, Яблунівському та інших районах Станіславської області¹¹³.

Радянські карально-репресивні органи вдавалися до різних форм і методів боротьби. Так, використовуючи “Тараса Степановича”, на різних етапах операцій проводили оперативні комбінації: створювали інформаційні авантюри про нібито захоплення підпільників і видачу ними націоналістів, місць переховування, криївок тощо. В кожному окремому випадку під час проведення операції залучали заздалегідь підготовлених осіб, які нібито підтримували визвольний рух, інсценували показ ними криївок, опісля їх звільняли¹¹⁴. Для закріплення авторитету “ТС” у підпіллі чекісти інсценували зокрема судовий процес над його жінкою з викликом свідків¹¹⁵.

¹⁰⁷ ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 108 (1954). – Спр. 2. – Т. 2. – Арк. 143.

¹⁰⁸ ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 99 (1954). – Спр. 8. – Т. 1. – Арк. 379; Спр. 14. – Т. 4. – Арк. 77, 81.

¹⁰⁹ ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 108 (1954). – Спр. 2. – Т. 3. – Арк. 110.

¹¹⁰ ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 99 (1954). – Спр. 18. – Арк. 2, 4, 134–135, 220; *Веденев Д.* Одиссея Василя Кука. Военно-политический портрет последнего командующего УПА / Д. Веденев. – Київ: К.И.С., 2007. – С. 130; *Веденев Д.* Двобій без компромісів... – С. 292.

¹¹¹ ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 99 (1954). – Спр. 8. – Т. 7. – Арк. 261.

¹¹² Там само. – Арк. 259–260.

¹¹³ Там само. – Спр. 14. – Т. 3. – Арк. 14.

¹¹⁴ Там само. – Т. 1. – Арк. 125.

¹¹⁵ Там само. – Арк. 65.

Співробітники радянських органів безпеки використали дані про захоплення “Кошового”, який помер, від його імені надсилали листи його почерком із пропозицією таємно співробітничати з органами МДБ чи виходити з повинною. Такі листи отримали: провідник Печеніжинського районного проводу ОУН Степан Козьмин (“Марко”), референт пропаганди Коломийського надрайонного проводу ОУН “Коля” та інші¹¹⁶. Радянські спецоргани ліквідували охоронців “ТС” – “Голуба” і “Когута”, оскільки на “їх очах” здійснювалися всі заходи в процесі його співробітництва. Використання “ТС” спричинило розгубленість у рядах підпільників. Особливо це відчувалося після оперативних комбінацій із легендарного захоплення “Кошового” живим, що зумовило розрив організаційних зв’язків, підпільники змушені були покинути підготовлені для зимівлі криївки і перебраться у безпечні місця¹¹⁷.

На одній зустрічі з “ТС” провідник Печеніжинського районного проводу ОУН Степан Козьмин (“Марко”) заявив, що до нього відмовився вийти на зустріч його заступник “Солідний”, аргументувавши позицію: “Нехай все пропаде, коли уже провідники попадають живими і видають бункера. Мене до весни ніхто не найде, і я ні до кого не піду і нікого не прийму в бункер, нехай буде навіть сам Бандера”. Коли “Марко” запропонував йому намітити на всякий випадок зачіпні будинки для зв’язку, то він заявив: “Якщо будемо живі, то зустрінемося тільки весною”. Сам “Марко” також сильно деморалізований у бесіді з “ТС” заявив: “Я зараз сів би на стежку і застрілюся”. Після цієї зустрічі “Марко” пішов у рейд територією Коршівського району і розірвав зв’язок із “ТС”¹¹⁸.

Під час використання спецагентів відзначали низьку конспіративність цього процесу. Уже після вербування спеціальних агентів, як правило, приймали у приміщенні УМДБ. Деякі з них після повернення з відряджень проживали у службових кабінетах, а по сусідству з ними утримували захоплених підпільників до з’ясування питання про вербування чи арешт. Вони часто перетиналися в місцях загального користування чи зустрічалися в коридорах із громадянами, яких викликали на допити як свідків. Переважну більшість спеціальних агентів, яких в УМДБ Станіславської області було майже 40 осіб, розмістили у спеціально відведених будинках і квартирах на околиці м. Станіслав. Ці будинки були розташовані так, що не тільки всі агенти знали один одного і спілкувалися між собою, а й місцеві громадяни знали, що там жили колишні підпільники, які співпрацюють із МДБ. У зв’язку з цим цю частину околиці почали називати “бандерівським посольком”¹¹⁹. 21 жовтня 1952 р. А. Костенко вніс пропозицію переселити спецагентів із сім’ями з м. Станіслав на зимовий період у Кам’янець-Подільську, Вінницьку і частково Чернівецьку області. Він рекомендував також скерувати одного оперативного працівника УМДБ у район розселення спецагентури для організації навчання й виховання¹²⁰.

Радянське “промивання мізків” перевербованим агентам не було ефективним, що підтверджено низкою втеч із УМДБ Станіславської області агентури й оперативного використання підпільників. Від серпня 1951 до січня 1952 р. втекло чотири

¹¹⁶ Там само. – Арк. 182.

¹¹⁷ Там само. – Арк. 174.

¹¹⁸ Там само. – Арк. 175.

¹¹⁹ Там само. – Спр. 13. – Арк. 141–142.

¹²⁰ Там само. – Спр. 14. – Т. 3. – Арк. 106–107.

агенти і шість оперативно використовуваних підпільників¹²¹. Протягом 1 серпня 1951 – 1 липня 1952 р. із захоплених органами МДБ у західних областях України озброєних націоналістів у підпілля втекло 23 особи, в тому числі 16 агентів. За цей період розшукали й ліквідували 11 підпільників (у Станіславській області втекло 18, зокрема 12 агентів, із них сім ліквідовано; відповідно у Рівненській – 2/1/1, у Тернопільській – 2/2/2, у Волинській – 1/1/1)¹²².

Факти зради органам МВС з боку спецагентів траплялися і протягом 1949–1952 рр. (втекло 14 спецагентів). З них дев'ятьох розшукали і ліквідували органи МВС, трьох захопили, перевербували і продовжували оперативно використовувати, а дві особи – “Зеленський” і “Дмитро Іванович” – перебували в підпіллі. У 1953 р. фактів зради спецагентів не зафіксовано. Однак за колишніми спецагентами, яких виключили з агентурної сітки через неможливість подальшого оперативного використання, здійснювали систематичний агентурний нагляд¹²³.

У радянських органах безпеки намагалися попередити можливі спроби втечі агентів спеціальних груп. МДБ УРСР і УМДБ західних областей у травні 1952 р. заарештували 12 агентів спецгруп, щодо яких Управління 2-Н МДБ УРСР мало дані про нестійкість і схильність до переходу на нелегальне становище (з них два Управлінням 2-Н МДБ УРСР, чотири у Станіславі, один у Дрогобичі). Крім цього, спецслужби мали намір виключити дев'ять спеціальних агентів, нестійких у морально-побутовому плані¹²⁴.

Втеча заарештованих підпільників становила для спецслужб величезну загрозу, оскільки за період перебування, слідства, повстанці вивчили методи роботи, пріоритетні завдання, плановані комбінації із захоплення і ліквідації підпільників. Крім цього, вони дізнавалися про співробітництво з чекістами значної кількості спецагентів¹²⁵. У зв'язку із цим група “Хмари” була небезпечною, а її діяльність загрожувала реалізації низки задумів зі створення легендованого підпілля.

Водночас легендований провід використовували не лише з метою виявлення та знищення місцевого підпілля та його соціальної бази, але й для оперативних комбінацій із ЗЧ ОУН. З 1950 р. і аж до 1960 р. радянські спецслужби саме у такий спосіб отримували необхідну інформацію через створену легенду про наявність підпілля у західних землях України. Однак після того, як необхідність у цьому відпала, залучених перевербованих кур'єрів, колишніх підпільників змушували виступати із заявами про безперспективність визвольного руху.

Отже, сподівання органів радянської влади на швидку та повну ліквідацію українського визвольного руху не виправдалися. Тому масового поширення набуло використання агентури. Характерно, що агентурі у комплексі проти націоналістичних заходів відводили центральне місце. Відзначимо, що цей спосіб боротьби виявився чи не найбільш ефективним. Однією із найбрутальніших форм використання агентури стали АБГ. Вони не тільки боролися з підпіллям, але й дискредитували визвольний рух, організовуючи і здійснюючи злочини проти мирного населення, знищуючи націоналістів-підпільників. Однак український визвольний рух, підпілля

¹²¹ Там само. – Спр. 13. – Арк. 143; Ф. 13. – Спр. 372. – Т. 84. – Арк. 77.

¹²² Там само. – Спр. 8. – Т. 6. – Арк. 7.

¹²³ Там само. – Оп. 19 (1959). – Спр. 10. – Арк. 26.

¹²⁴ ГДА СБУ. – Ф. 2-Н. – Оп. 99 (1954). – Спр. 13. – Арк. 147; Спр. 2. – Т. 3. – Арк. 254.

¹²⁵ Там само. – Спр. 14. – Т. 4. – Арк. 112.

у Карпатському краї користувалося широкою підтримкою населення, що забезпечувало йому успіх у протистоянні з радянським тоталітаризмом.

Для ліквідації організованого Руху опору на території Карпатського краю радянські карально-репресивні органи створили різні легендовані окружні, надрайонні, районні і навіть кущові проводи, до складу яких входили колишні підпільники та оперативники МДБ, які діяли аж до 1960 р. Використання таких псевдопроводів уможливило придушення визвольної боротьби на території Карпатського краю, а також впровадження агентури радянських спецслужб до ЗЧ ОУН.

Vasyl Ilnytskyi. Soviet agent-combat groups in the OUN Carpathian krai (1945–1954)

Based on newly discovered documents the article explains the use of agent-combat groups (ABG) as a method the Soviet authorities used against the Ukrainian liberation movement. It identifies main organisational principles and peculiarities of operations of these special groups. It argues that their main tasks included not only physical destruction or capturing of underground activists and insurgents, their communications, correspondence and hiding places, but also discrediting the entire liberation movement in the eyes of local population. For the first time it presents quantitative data on material resources directed at supporting efficiency of agent-combat groups.

Key words: agent-combat groups, enemy agents, OUN Carpathian krai.